

VINCO KUDIRKOS LIBERALUS NACIONALIZMAS MAŽŲ VIDURIO RYTŲ EUROPOS TAUTŲ TAUTINIŲ SAJŪDŽIŲ KONTEKSTE

Šio straipsnio tikslas yra apibrėžti pagrindinių Vinco Kudirkos ideologinių nuostatų prasmę ir vietą Vidurio rytų Europos kontekste, tiksliau pasakius, remiantis mažų tautų tautinių sąjūdžių lyginamaisiais tyrinėjimais. Straipsnyje tad remiamasi lyginamaisiais Vidurio rytų Europos tautinių sąjūdžių tyrimais, pirmiausia čekų sociologo Miroslavo Hrocho veikalais, taip pat Kudirkos veiklai skirta istoriografija bei paties Kudirkos publicistikos tekstais.

Nacionalizmas ir tautiniai sąjūdžiai Vidurio rytų Europoje

Pasak Ernesto Gellnerio (Gelnerio), nacionalizmas – modernių laikų politinis principas, pagal kurį tautinės (etninės – kultūrinės) gyventojų ribos ir valstybės sienos turi sutapti¹. Būtent šis principas tapo vienu iš pagrindinių politinių principų moderniais laikais. Nacionalizmas – politinis principas, pagal kurį kiekviena valstybė turi būti tautinė, t. y. vienos tautinės kultūros dominavimas viešajame gyvenime. Į tautinės kultūros sampratą įeina daug elementų, bet kaip svarbiausius galima minėti kalbą, literatūrą ir žodinės kūrybos tradiciją (folklorą), taip pat politinę kultūrą. Griūvant viduramžių visuomenei reikėjo rasti naują visuomenę vienijančią, cementuojančią jėgą, nes išnyko hierarchinės tvarkos kaip pagrindinio viduramžių visuomenės bruožo dominavimas. Tokia jėga ir tapo tautinė kultūra, tiksliau ištikimybės jai išaukštinimas ir viešojo gyvenimo grindimas vieningu nacionaliniu tapatumu. Nacionalizmas ir išreiškė, ir implikavo modernių tautų (nacijų) kūrimąsi. Nacijų formavimasis – irgi viena iš pagrindinių ir reikšmingiausių modernybės apraiškų. Nacijoms kilti buvo ypač reikšmingi tokie faktoriai, kaip 1) objektyvus faktas, kad anksčiau menkai susiję regionai buvo įtraukti į vis glaudesnių tarpusavio ryšių tinklą dėl besiplečiančios rinkos ekonomikos, industrializacijos, susisiekimo priemonių tobulėjimo, kas reiškė ir didesnę socialinę bei teritorinę mobilumą, ir išaugusią socialinę komunikaciją; 2) subjektyvus žymios dalies individų poreikis susikurti naują socialinio tapatumo formą, išnykus (nykstant) tradiciniams saitams su dvarininku, cechų ar kaimu (kaimo bendruomene). Būtent tas subjektyvus poreikis ir gimdė nacionalizmą (kaip principą), siekusį įgyvendinti nacionalinę ideologiją bei visuomeninės veiklos programą ir judėjimą².

Žinomas čekų tyrinėtojas, rytinės Vidurio Europos tautinių sąjūdžių lyginamųjų sociologinių-istorinių tyrimų pradininkas Miroslavas Hrochas yra išskyręs du pagrindinius nacijų formavimosi Europoje kelius. Vienas iš jų – kada feodalinė valstybė transformuojama į modernią pilietinę. Naujoji piliečių visuomenė yra organizuojama kaip nacionalinė bendruomenė, kuri integruoja skirtingų socialinių sluoksnių (buvusių luomų) atstovus. Tos tautos, kurios turėjo savas valstybes, galėjo panaudoti valstybės aparatą ir politiką nacionalinės kultūros, nacionalinio tapatumo ir pan. kūrimui. Kai kurios valstybės tapo tautinėmis jau XVI–XVII a. (Didžioji Britanija, Prancūzija). Bet didžioji Europos valstybių dalis tautinėmis valstybėmis virto XIX a. Kitas nacijų formavimosi kelias, toks pats legitimus* ir tipišką – tai nacijų formavimasis tų tautų pagrindu, kurios neturėjo valstybingumo ar buvo jį praradę. Be to, šios tautos, prasidedant nacijų formavimosi laikotarpiui, 1) neturėjo savo etninio elito (valdančiosios klasės), taigi tautos socialinė struktūra buvo nepilna; 2) turėjo etninę

¹ Gellner, Ernest, *Tautos ir nacionalizmas*, Vilnius: Pradai, 1996, p. 13.

² Hroch, Miroslav, „How Much Does Nation Formation Depend on Nationalism?“, in: *East European Politics and Societies*, 1989, Volume 4, No. 1, p. 106.

* Legitimus – teisėtas. (Red.)

teritoriją, kurios visuma nebuvo sujungta į vieną politinį-administracinį vienetą; 3) neturėjo kultūrinės produkcijos sava literatūrine kalba. Dėl šių aplinkybių tokių tautų virsmas moderniomis tautomis (nacijomis) vyko tautinių sąjūdžių keliu³.

Patys tautiniai sąjūdžiai (kaip viena iš nacijų susidarymo formų) taip pat skyrėsi. Vienas iš tokių skirtumų – socialinis ir politinis kontekstas, kuriame jie brendo. Švelnesniu ir iš dalies kiek modernesniu politiniu režimu pasižyminčiose daugiatautėse valstybėse (imperijose) tautiniai sąjūdžiai ilgesnį savo gyvavimo laikotarpį buvo nuosaikūs, ir politiniai-separatistiniai reikalavimai buvo keliami tik po ilgesnės kultūrinės, šviečiamosios bei agitacinės veiklos fazės (Austrijos, Prūsijos ir iš dalies Rusijos imperijų mažų tautų tautinių sąjūdžių atvejai). Tuo tarpu aiškiai anachronistine valstybės valdymo sistema ir kategoriška, nesąlygine tautine priespauda (ryškia tautine diskriminacija) pasižyminčiose imperijose tautinis sąjūdis iškart įgydavo pirmiausia išsivaduojamosios kovos bruožų ir tik po to, jau įgijus tam tikrą politinį savarankiškumą, buvo vystoma nacionalinė kultūra (Osmanų imperijos serbai, graikai ar rumunai)⁴. Ar tautinis sąjūdis buvo radikalus (etnocentris** arba ne), ar liberalus savo siekais ir pasireiškimo formomis, aišku, priklausė ne tik nuo tos valstybės, kurios sudėtyje buvo mažos tautos (nedominuojančios etninės grupės), pobūdžio ir politikos, o ir nuo kitų veiksnių, tokių kaip nedominuojančios etninės grupės dydis, istorinės tradicijos ar tautinio sąjūdžio lyderių objektyvūs bruožai ir subjektyvios nuostatos. Rusijos imperijos režimas buvo ne toks liberalus kaip Austrijos, bet ir ne toks negailestingas nedominuojančioms etninėms grupėms kaip Osmanų imperijos. Vakarinių Rusijos imperijos pakraščių nedominuojančių etninių grupių (mažų tautų), tokių kaip suomių, estai, latviai ar lietuviai, tautiniai sąjūdžiai iš esmės buvo nuosaikūs (veikimo būdų prasme) ir liberalūs (keliamų vertybių, pirmiausia individo laisvės aukštinimu, prasme). Išimtis – lenkų tautinis sąjūdis. Lenkų moderni tauta (nacija) XVIII a. pabaigoje–XIX a. pradžioje buvo beveik susiformavusi politiškai, bet ne ką mažiau ir kultūriškai. Vidurio rytų Europos lenkų tautinis sąjūdis adekvačiai lyginamas gali būti tik su vengrų tautiniu sąjūdžiu. Lietuvių, kaip ir estų, latvių ar suomių, moderni tauta (nacija) tuo metu dar tik pradėjo formuotis. Tiesa, būtina atkreipti dėmesį, kad net ir kultūrinis lietuvių tautinis judėjimas buvo didesne dalimi nelegalus, skirtingai nuo suomių, estų ar latvių. Tačiau jis XIX a. pabaigoje negalėjo būti radikalus ir besireiškias aktyvia kova, kaip buvo su serbų ar graikų, taip pat ir su bendru lenkų ir lietuvių judėjimu XIX a. pradžioje. Paprasčiausiai tam ne tik trūko jėgų, o ir tokio veikimo perspektyva tarptautiniu (tarptautinės situacijos) požiūriu atrodė visai beviltiška. Taigi liko tik kultūrinis pasipriešinimas. Panaši situacija buvo, sakykim, su ukrainiečiais ar baltarusiais, bet lietuvių tautinis sąjūdis juos gerokai pranoko, nes XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje jau buvo tapęs masiniu (aišku, tas masiškumas – santykinis), ko neįvyko su baltarusių ar ukrainiečių judėjimais. Tautinių sąjūdžių tyrinėtojas Marekas Waldenbergas (Valdenbergas) irgi atkreipia dėmesį, kad lietuvių tautinis sąjūdis XIX a. pabaigoje buvo brandesnis už ukrainiečių ar baltarusių⁵. Kaip masinis kultūrinio pasipriešinimo tautinis sąjūdis lietuvių judėjimas XIX a. yra pakankamai unikalus Vidurio rytų Europos kontekste. Juo labiau jis yra įdomus, kad jį pakankamai drąsiai galima laikyti liberalaus nacionalizmo, nacionalizmą labiau suprantant kaip tam tikrą ideologijos formą, pavyzdžiu. T. y. tokio nacionalizmo, kuris buvo palankus liberalios demokratijos formavimuisi, kuris, skirtingai nuo etnocentrinio nacionalizmo, nekėlė savosios nacijos virš kitų, o pabrėždamas nacijos kaip moralinės bendruomenės vertę, gerbė kiekvieną naciją, kaip įnešančią savitą indėlį į civilizaciją⁶.

³ Ibid., p. 108–109.

⁴ Idem, *The Nation – Forming Process under Conditions of the Ottoman and Habsburg Empires, Cultural Crossroads in Europe*, Budapest Conference, March 1995.

** Etnocentrizmas – kurios nors etninės grupės pagarbos, išskirtinumo siekimas. (Red.)

⁵ Waldenberg, Marek, *Kwestie narodowe w Europie Środkowo – Wschodniej*, Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 1992, p. 120.

⁶ Auer, Stefan, *Liberal Nationalism in Central Europe*, New York: Routledge, 2004, p. 8–10.

Varšuvos pozityvizmo* įtaka Vinco Kudirkos visuomeninėms-politinėms pažiūroms?

Mykolas Römeris (Riomeris) studijoje apie lietuvių tautos atgimimą (1907 m.), matyt, bene pirmasis *Varpo* ir tuo pačiu Kudirkos visuomeninę laikyseną įvardijo kaip pozityvistinę. „Kliūtys, kurios kyla lietuvių tautinio atgimimo kelyje, vis aiškiau parodo, jog tik savųjų jėgų stiprinimas bei vidinio atsparumo didinimas yra vienintelė sėkminga tautos vystymosi garantija. Joks Deus ex machina** neateis išvaduoti lietuvių iš priespaudos ir nuosmukio, jeigu patys jie nepasistengs apjungti savo gyvybinių jėgų ir sustiprinti jų iki tokio laipsnio, kad su jais būtų privalu skaitytis. Todėl reikia kreipti dėmesį į liaudies ekonominę būklę bei jos kultūrinio išsivystymo lygį. Kuo aukštesnis bus lietuvių kultūrinis lygis, tuo labiau jie priartės prie savojo tikslo. Taip suvoktas tikslas buvo pozityvistinės „Varpo“ koncepcijos, būdingos šiam laikotarpiui, šaltinis.“ Römeris šių svarstymų paraštėje duoda pastabą, kad *Varpą* tiesiogiai veikė varšuvietiškas pozityvizmas⁷. Ypač lenkiškojo pozityvizmo įtaką Kudirkos visuomeninėms-politinėms pažiūros bei veiklos būdams pabrėžė Juozas Tumas-Vaižgantas 1924 m. straipsnyje, skirtame Kudirkos jubiliejiniam *Varpu*⁸. Lenkų politinių publicistų įtaką Kudirkai būtų sunku paneigti, juo labiau kad pats Kudirka ne tik prenumeravo lenkišką periodinę spaudą, o ir rašė korespondencijas lenkų kalba į Varšuvoje leidžiamą savaitraštį *Głos*. Įdomu tai, kad kai kurie šiandieniai lenkų istorikai savaitraščio *Głos* įsteigimą 1886 m. sieja kaip tik su varšuvietiško pozityvizmo pabaiga⁹. Manau, vertinant iš lyginamosios tautinių sąjūdžių Vidurio Europoje istorijos perspektyvų, galima patikslinti, kad varšuvietiško pozityvizmo įtaka buvo nedidelė ir aišku, kad tai nebuvo pagrindinis *Varpo* ar netgi Kudirkos visuomeninę laikyseną lėmęs veiksnys. Lenkų tautinis judėjimas, kaip minėta, buvo išimtis iš Rusijos imperijai priklausančių nedominuojančių etninių grupių sąjūdžių, vadintinas labiau revoliuciniu-išsivaduojamuoju, nei visuomeniniu-kultūriniu, pozityvizmas buvo tik tam tikras lenkų tautinio judėjimo etapas, nulemtas susiklosčiusios politinės konjunktūros, vadinasi, daugiau taktinis pasirinkimas. Apskritai galima nurodyti, kad Hrocho Vidurio Europos mažų tautų tautinių sąjūdžių tipologijoje lietuvių tautinis sąjūdis priklauso vėluojančių tautinių sąjūdžių grupei kartu su slovakų tautiniu sąjūdžiu¹⁰. Tiesa, vėlesniuose darbuose Hrochas savo tautinių sąjūdžių tipologiją koregavo, atsisakė paties „vėluojančio sąjūdžio“ termino. Tačiau, nors terminas gal ir nėra pats tinkamiausias, naujesnė tipologija, mūsų manymu, yra mažiau įtikinama ir silpniau argumentuota, ir bent jau XIX a. II pusėje lietuvių tautinis sąjūdis iš tikro yra labiausiai panašus į slovakų ir gal dar slovėnų judėjimą, kiti judėjimai, kuriuos Hrochas priskiria vienai grupei (be lietuvių, slovakų, slovėnų dar ir latvių bei kroatų¹¹), nuo lietuvių tautinio sąjūdžio skyrėsi kur kas ryškiau. Būtent slovakų tautinio sąjūdžio atstovai Jánas Palárikas ir Jonášas Záborsky gali būti tiesiogiai lyginami su Kudirką, nes minėti asmenys išreiškė liberalaus nacionalizmo programą¹². Lietuvių tautinis sąjūdis XIX a. II pusėje (po 1863–1864 m. sukilimo) savo pobūdžiu buvo ir tegalėjo būti pirmiausia kultūrinis, šviečiamojo-kultūrinio pobūdžio veikla (kuri ir tegali būti įvardijama kaip pozityvistinė) buvo neatskiriamas jo elementas, visoms kitoms istorinėms aplinkybėms esant daugmaž tapačioms, jis būtų neišvengiamai pasireiškęs ir be jokios tiesioginės vadinamojo varšuvietiško pozityvizmo įtakos. Suprantama, tai visai nereiškia, kad lietuvių tautinis sąjūdis siekė vien tik kultūrinių tikslų. Visiškai priešingai. Galbūt atsiradus legalioms veiklos sąlygoms jis būtų dar masiškesnis, ką iš dalies ir matome po 1905 m. Taip pat galima būtų tvirtinti, kad Kudirkos visuomeninės-politinės pažiūros iš esmės beveik niekuo nesiskiria nuo jo pirmtako – Simono Daukanto pažiūrų (kitas reikalas – tų pažiūrų skleidimo galimybės ir priemonės). Daukanto

* Pozityvizmas – XIX ir XX a. filosofijos kryptis, kurios atstovai teigė, kad mokslinis žinojimas yra vienintelė galima žinojimo forma ir pabrėžė žinojimo reikšmę žmonijos pažangai. (Red.)

** *Deus ex machina* (lot.) – nelauktas išgelbėtojas. (Red.)

⁷ Römeris, Mykolas, *Lietuva: Studija apie lietuvių tautos atgimimą*, Vilnius: Versus Aureus, 2006, p. 96.

⁸ Lukoševičius, Vincentas, *Liberalizmo raida Lietuvoje*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1995, p. 20–21.

⁹ *Polska na przestrzeni wieków*, Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 1995, p. 481.

¹⁰ Hroch, Miroslav, *Social Preconditions of National revival in Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 1985, p. 29.

¹¹ Idem, „From National Movement to the Fully-formed Nation“, in: *New Left Review*, 1993, Vol. A. p. 7–8.

¹² Auer, Stefan, *op. cit.*, p. 141–142.

pozityvizmas buvo gerokai ankstesnis, nei „varšuvietiškas pozityvizmas“ ir tikrai vargiai gali būti siejamas su lenkų politinės minties įtakomis. Visgi viena politinė Kudirkos nuostata, kuri tikrai daugiau mažiau yra susijusi su lenkų tautiniu sąjūdžio tradicijomis – tai jo visada kritiška ir nonkonformistinė* nuostata Rusijos autokratinio** režimu atžvilgiu. Ypač Kudirka negali susitaikyti su žmogaus ir piliečio teisių suvaržymais: „<...> gal iškovotume nors tas tiesas, kurios nėra vienam žmogui nėra viename kampe šios pasaulės neužgintos, išskyrus Maskoliją. Pasirodo, kad mes be policijos prieglobos nėra pasinešėti, negalime atlankyti pažįstamų nėra giminių, negalime pasilinksminti draugystėje.“¹³ Kudirka – ryškios europietiškos, vakarietiškos orientacijos žmogus.

Vinco Kudirkos liberalizmas ir visuomenės kritika

Liberalizmas, skirtingai nei pozityvizmas, nėra tipiškas mažųjų tautų tautiniams sąjūdziams. Kudirkos liberalizmas buvo nemaža mįslė, pavyzdžiui, Vytautui Kavoliui. Kudirkos liberalizmą jis vadino nestandartiniu ir nekasdienišku, aiškino asmenybės psichologinio brendimo ypatybėmis¹⁴. Bet ši mįslė kur kas geriau įmenama, jei liberalias (platesne prasme nei keliamų visuomeninių tikslų nuosaikumas) Kudirkos nuostatas susietume su jo išsilavinimu ir lenkiškos lietuviškos (bajoriškosios) kultūrinės tradicijos įsisavinimu. Iš šios tradicijos, o ne vien iš lenkų publicistų ar pasaulinio garso rašytojų romantikų Kudirka galėjo paimti stipraus, nepriklausomai mąstančio ir veikiančio individo sampratą. Minėtos tradicijos išskirtinis bruožas yra kaip tik tokie asmens ir visuomenės santykiai, kurie yra savi liberalizmo visuomeninei-politinei minčiai. Jaunajam Kudirkai būdingas dvilypis tautinis tapatumas („sakydavau, kad aš sykiu lietuvis ir lenkas, nes istorija sujungė lenkus su lietuviais“; 541). Vėliau pasirinkęs grynai lietuviškąjį (modernų lietuviškąjį) tapatumą Kudirka betgi ir toliau išlaiko pagarbą lenkų (ir galbūt daugiausia lenkų kalba kuriai Lietuvos) kultūrai. 1899 m. (t. y. paskutiniaisiais gyvenimo metais) Kudirka *Varpe* rašo: „nors Varšava ne Lietuvoje, bet pasiskubinkime ten pasveikinti naujai pastatytą paminklą žmogui, kurio garbingas vardas amžinai surištas su vardu Lietuvos ir nuo kurio turime mokintis, kaip reikia Lietuva mylėti. Gruodžio 14 dieną p[ereitų] m[etų] atidengtas paminklas Adomo Mickevičiaus – to, kuris nuo Lietuvos lakštingalų išmoko giedoti ir tik apie Lietuvą giedodavo, nors lenkiškais žodžiais.“ (665) Kudirkos raštų dvitomio, išleisto 1989–1990 m., sudarytoja Aldona Vaitiekūnienė yra pastebėjusi, kad kalbėdamas apie lenkų ir lietuvių santykius Kudirka „yra santūrus ir diskretus“¹⁵. Čia turimi omenyje daugiausia Lenkijos lenkai. Lietuvių santykius su jais rašytojas matė kaip įtemptus, tačiau ne kaip neišvengiamai ir amžinai priešiškus, nekintančius. Jis skyrė „išmintingus lenkus“ nuo „paiklenkių“, pastaraisiais vadindamas polonizatoriškų nuostatų žmones. 1893 m. Kudirka tvirtino: „Prasidėjus iš tikrųjų lietuvių krutėjimui, teko man ne kartą kalbėti apie tai su lenkais, turinčiais išmintį ir autoritetą. Visi parodė savo simpatiją tam krutėjimui ir pritarė“ (549). Ir dar: „Tikiu, kad tarp lenkų yra žmonių išmintingų, mūsų krutėjimo draugų, pažįstu net ištisas draugystes lenkų, mūsų darbą pagiriančias <...>“ (550). 1895 m. Kudirka rašo: „Šiandien, teisybė, lietuviai kartais užgauna lenkus, bet tai nėra vienu tolydiniu karišku pasiūliausiojimu prieš lenkystę, o tik tuožyginu pasiūliausiojimu prieš lenkus, patėmijimu* tik faktų, kur lenkai visai nebroliškai ir negražiai su lietuvyte elgiasi“ (609). Bendradarbiavimo su Lenkija sąlyga – lietuvių ir lenkų kaip modernių tautų lygiavertiškumo pripažinimas. Tačiau Kudirkos nacionalizmas šia prasme, nors ir liberalus, yra grynai etnolingvistinis. Tačiau aiškaus etnolingvistinio tautinio tapatumo („litvomanijos“) reikšmės pabrėžimą ir tiesmuką, neretai konfrontacinę, bet, matyt, todėl veiksmingiausią tautinę propagandą XIX a. II pusėje nulėmė ryškios tautinės priespaudos ir socialinio bei kultūrinio atsilikimo situacija, carinės valdžios vykdoma visuomenės skaldymo, kvazifeodalinės tvarkos konservavimo

* Nonkonformistinė – neprisitaikėliška. (Red.)

** Autokratinis – vienvaldis. (Red.)

¹³ Kudirka, Vincas, *Raštai*, t. 2, Vilnius: Vaga, 1990, p. 552. Toliau cituojant leidinį puslapiai nurodomi tekste.

¹⁴ Kavolis, Vytautas, *Žmogus istorijoje*, Vilnius: Vaga, 1994, p. 24.

¹⁵ Vaitiekūnienė, Aldona, „Vincas Kudirka“, in: Vincas Kudirka, *Raštai*, t. 1, Vilnius Vaga, 1989, p. 37.

* Patėmijimas – pastebėjimas. (Red.)

politika. Kudirka svarbia visuomenės vertybe laikė pilietines ir politines laisves, bet jų pasiekimą įsivaizdavo pirmiausia švietimo, kultūrinės veiklos ir tautinės bei asmeninės savimonės (susipratimo) ugdymo keliu. Tai – tautos žadinimo programa. Tai – aiški liberalaus (nuosaikaus) kultūrinio nacionalizmo pozicija, panaši į (nemaža dalimi identiška) čekų, slovėnų, slovakų, sorbų, estų, latvių ar suomių tautinių judėjimų pozicijas. Kudirkos liberalizmas visgi buvo sąlyginis, tiksliau, tai – būtent liberalus nacionalizmas. Kudirka grynai („siaurai“) profesinio išsilavinusių lietuvių pašaukimo nepripažino (bent jau esamuojų momentu), laikė, kad jie pirmiausia turėtų skirti dėmesį lietuviškai veiklai, tautiečių švietimo ir kultūros reikalams („ne tas inteligentas atneš didesnę naudą savo tautai, kuris taps siauru, nors ir garsiu, specialistu savo mokslo šakoje, bet tas, kuris, nesiekdamas „viršūnių“ specializacijos, aiškina tautai jos politiškus reikalus ir platina apšvietimą“ (790). Kita vertus, lietuvis gali būti tikrai tas, kas sąmoningai apsisprendžia: „Menka nauda ir menkai galima pasitikėti ant tokio lietuvio, kuris tapo lietuviu per prievartą“ (540).

Vienas iš originaliausių Kudirkos visuomeninės-politinės pasaulėžiūros bruožų yra kultūrinės tradicijos apskritai ir ypač savos visuomenės ir kultūros kritika. Galbūt jo kritišką savimonę ir lėmė lenkų politinė publicistika, bet Kudirkos visuomenės kritika pasižymi visiškai savita tematika ir nuosaikiai radikaliu racionalizmu. Manytina, kad kritiška mąstysena (savikritika) padėjo atsakyti tradicinio dvilypio lenkiško lietuviško tapatumo. Vienas iš kultūrinės tradicijos kritikos apskritai pavyzdžių Kudirkos publicistikoje – bulių kovų kritika. Pasak Kudirkos, dėl šio papročio galima Ispaniją priskirti prie barbariškų šalių. Bulių kovų tradicija neatsiejama nuo Ispanijos nacionalinio įvaizdžio, be jos ispanai prarastų savo kultūrinio tapatumo dalį. Kudirka tai gerai žinojo, bet vis tiek sukritikavo koridą kaip nežmonišką gyvulių kankinimo būdą (736–738). Kudirka, matyt, buvo pirmasis lietuvių autorius, kuris pateikė teorinį kritikos (literatūrinės, tačiau taip pat ir visuomeninės) apibrėžimą: „kritika yra tai vienpusis [visapusiškas – S. P.] apsvaistymas svetimų nuomonių sine ira et studio*, surinkimas visų argumentų pro et contra**, o ant galo išvedimas nuomonės paties kritiko, paremtos taip pat ant argumentų. Kritika be argumentų, susidedanti tik iš grynų žodžių papeikimo ar pagyrimo, neturi jokios vertės; net ir kritika ją galima vadinti tik dėl mandagumo, pagal gi teisybę yra tai paprastas išplūdimas“ (788). Kudirka taikliai apibūdino savojo meto visuomenės kritiką: „skaitant polemikas lietuviškuose laikraščiuose, nesunku užtėmyti, kad ne visi tautiečiai žino, joguei polemika turi taipgi savo doriškas tiesas, kurias sulaužius pavirsta ji į nepadorų ginčą arba į pragaištingą paskalą <...>. Vieton atrėmimo išvadžiojimais išvadžiojimų, vieton nuoseklus parodymo priešininkei klaidingumo jo pažvilgių***, mes stveriamės prie rašytojaus ypato****, begėdiškai lendame į jo privatišką gyvenimą, stengdamiesi surasti tenai tokius priepuolius, kuriuos galėtume drėbt į akis kaip nužeminantį apkaltinimą. Kad toks šnipinėjimas po privatišką gyvenimą neturi ryšio su polemika, tai aišku kiekvienam šiek tiek numančiam žmogui. Kartais polemistas taip toli nužengia, kad priešininke, norėdamas pastatyti repliką, turėtų keltis iš laikraščio skilčių į tiesdarystės įtaisus. <...> Juk ir kaimo boba, norėdama parodyti, kad ne jos višta iškasė kaiminkos rasodą*****, išdėsto priešininkei visą gyvenimą ir, jeigu da nepasitiki ant pertikrinančio tvirtumo savo išvadžiojimų, sudrūtina juos, parodžius priešininkei labiausiai slepiamąją kūno vietą“ (654–655). Kudirka savo publicistiniuose rašiniuose kritikavo visuomeninį ir politinį neveiklumą, iš esmės bet kokią pasyvią gyvenimo formą („slieko gyvenimą“), taip pat fanatizmą ir netoleranciją kitokioms pažiūroms. Pasak Kudirkos, „rodos nebūtų ko bijotis, susipratus, kad kitaip manantis tai da ne slibinas, kad ir su priešingomis nuomonėmis galima greta gyventi be drebjimo, vaidų ir išvien tarnauti viešiesiems reikalams, kur net priešingiausios nuomonės susibendruoja“ (563). *Varpo* redaktorius ne kartą pabrėžė, kad negali būti nekritikuotinų asmenų, skundėsi dėl „kritiškos minties išsitobulinimo stokos“ (655) lietuvių visuomenėje. Kudirka nevengė kritikuoti netgi veiklos lietuvių kalbos ir raštijos labui, jei

* *Sine ira et studio* (lot.) – be pykčio ir šališkumo, objektyviai. (Red.)

** *Pro et contra* (lot.) – už ir prieš. (Red.)

*** Pažvilgis – nuomonė, pažiūra. (Red.)

**** Ypata – asmuo. (Red.)

***** Rasoda – daržovių daigai. (Red.)

ji buvo nepakankamai gerai atlikta. Vienos lietuviškos knygos recenzijoje jis rašo: „žinau, kad šita kritika, parodanti tikrai silpnas knygelės puses, nepatiks tiems lietuviams, kurie giria viską, kas tikrai parašyta lietuviškai“ (633). Apskritai, matyt, niekas nėra skaudžiau už Kudirką kritikavęs lietuvių inteligentijos, ilgam istorinėje atmintyje įsirėžė frazė, kad lietuvių inteligentą galima pažinti iš kinkų drebėjimo (617). Lietuvių inteligentus Kudirka ragino įsipareigoti dirbti Lietuvos labui kaip „viena kuopa, kurioje būtų matyt visų vienas siekis, kurioje susitelktų visų mintys ir užsidegtų visų širdys ta pačia liepsna vardan tos pat idėjos“ (619). Šis ir daugybė panašių pasisakymų liudija, kad individo savimonės pabudimas, savanoriškas laisvų individų susivienijimas dėlei bendro tikslo ir nepailstamas jo siekimas – Kudirkos agitacinės veiklos tautiniame judėjime pagrindinis motyvas.

Išvados

Liberalaus nacionalizmo ideologija ir veiklos programa būdinga daugelio mažų Rusijos, Austrijos ir Prūsijos imperijų sudėtyse buvusių (pavergtų) tautų tautiniams sąjūdžiams. Liberaliai nuosaikus nacionalizmas čia pasireiškė kaip modernaus tautinio identiteto formavimo pastanga daugiausia nacionalinės kultūros kūrimo ir ekonominės gerovės stiprinimo srityse, remiantis organizuoto veikimo būdais. Kudirkos veikla taip pat rėmėsi panašia programa. Tai – natūralus, didžiąja dalimi panašių istorinių aplinkybių lemtas bruožas. Savitu ir autentišku Kudirkos liberalų nacionalizmą daro jo ryškus racionaliai kritinis nusiteikimas visuomenės, kultūros ir politikos atžvilgiu. Ši pozicija ir viešai reiškiamą visuomenės kritika itin didelę reikšmę teikė individualiam apsisprendimui, individualios tautinės savimonės raiškai, taip pat nuosaikiam, bet ryžtingam kolektyviniam politiniam veikimui.

Tegul meilė Lietuvos: Vincui Kudirkai – 150, sudarė Rimantas Skeivys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, p. 44–54.